

ПОВІТРЯНЕ, КОСМІЧНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 502.1(045)

С. В. Вишневецька,

доктор юридичних наук, професор
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8482-7942>

В. М. Вишневецький,

кандидат юридичних наук, доцент
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8322-6683>

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ЗМІНИ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна
E-mails: vyshnsv@ukr.net, vyshnvm@ukr.net

Мета: розглянути поняття екологічної безпеки на основі аналізу наукової літератури та екологічного законодавства та обґрунтувати необхідність зміни методологічного підходу до її забезпечення. **Методи дослідження:** аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння та ін. **Результати:** узагальнено природу екологічної безпеки та обґрунтовано необхідність зміни методологічного підходу до її забезпечення. **Обговорення:** з'ясована необхідність забезпечення балансу економічних, екологічних і соціальних інтересів людини і суспільства.

Ключові слова: екологічна безпека; екологізація; навколишнє середовище; глобальні ризики; загрози екологічній безпеці; методологічний підхід.

Постановка проблеми та її актуальність.

У Стратегії національної безпеки України, прийнятій у 2015 р. [1], не випадково окрема увага приділяється екологічній безпеці. Актуальність дослідження даної проблематики пов'язана зі зростанням значення екологічної безпеки, оскільки зміни навколишнього середовища можуть позначитись на здоров'ї і засобах існування, а часом навіть обмежити можливість виживання. Про це відзначалося в доповіді «Піклуючись про майбутнє» Незалежної комісії з проблем народонаселення і якості життя [2, с. 79].

Згідно з Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2030 року метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забез-

печення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем [3].

На жаль, незважаючи на це, поширеним залишається ресурсний підхід до взаємодії людини і природи. І щоб його змінити необхідна насамперед зміна ідеології у вирішенні проблеми забезпечення належного балансу взаємодії людини і природи у правовому регулюванні екологічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Термінологічну визначеність поняття «екологічна безпека» досліджували О.В.Бутова, А.А.Баширова, А.Є.Сорокін, Т.П.Павлова, І.Х.Бурмістрова та інші.

Проблемам екологізації норм права, законодавства, освіти, екологізації як процесу досягнення сталого розвитку присвячені публікації

В. М. Яковлева, Т. А. Дьоміної, О. М. Абаніної, С. А. Дюсенова.

Серед останніх публікацій варто виділити статтю Ю. С. Петлюка та О. М. Ситніченко «Правова категорія «екологічна безпека»: наукові підходи до інтерпретації».

Метою статті є визначення належного методологічного підходу для забезпечення екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Насамперед звернемось до визначення поняття «екологічна безпека». Відповідно до ч. 1 ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічною безпекою є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [4].

Можна спостерігати різні підходи до визначення поняття «екологічна безпека». Так, Н. Н. Веденін трактує екологічну безпеку як стан захищеності людини, суспільства, держави і навколишнього природного середовища від негативного природного і техногенного впливу, що забезпечується організаційно-правовими, економічними, науково-технічними та іншими засобами [5, с. 53-54].

М. І. Русаков вважає, що екологічна безпека – це юридико-організаційна захищеність особистості, суспільства і держави, заснована на комплексі заходів по прогнозуванню, запобіганню або компенсації настання негативних екологічних подій і явищ [6, с. 15].

З точки зору А. А. Баширової, екологічна безпека в соціальному контексті являє собою стан захищеності екологічних інтересів особистості і суспільства загалом від ризиків, які створюються антропогенними чи природним впливом на природне середовище [7, с. 284].

Екологічна безпека тісно пов'язана з концепцією якості життя. Це поняття включає в себе цілий ряд різнорідних показників, таких як тривалість життя, рівень охорони здоров'я, соціальна захищеність, стан природного середовища, рівень злочинності, дотримання прав людини, розмір національного доходу на душу населення, рівень безпеки, якість освіти, умови

підприємництва, релігійні свободи, можливість вільно подорожувати тощо.

З точки зору А. Я. Якобсона і Н. В. Бациона, показниками якості життя є тривалість життя людини (очікувана при народженні і фактична), стан її здоров'я, відхилення стану навколишнього середовища від нормативів, рівень знань чи освітніх навичок, дохід, що вимірюється валовим внутрішнім продуктом на душу населення, рівень зайнятості, ступінь реалізації прав людини [8, с. 212].

Якість життя в рамках екологічного підходу розуміють як створення таких умов, за яких не тільки не порушується навколишнє середовище, не ставиться питання про існування людини як біопсихосоціальної істоти, а й зберігаються природні ресурси, необхідні для існування майбутніх поколінь. На думку прихильників екологічного підходу, економічне зростання, не узгоджене із законами природи, призведе до вичерпання ресурсної бази, руйнування природного середовища і загибелі людства. Вихід вони вбачають у тому, щоб поновити порушену рівновагу між природою і людиною, створити можливості для задоволення потреб людей, покращити їх добробут, знизити навантаження на навколишнє середовище, зберегти його для майбутніх поколінь [9, с. 45].

Коли йдеться про екологічні аспекти якості життя, є сенс орієнтуватись на поняття «природне середовище» (поняття, на відміну від природи, суб'єктивне, антропоцентричне). Тут немає однозначних і загальноприйнятих критеріїв. Саме тому в методиках ООН використовується об'єктивний показник – тривалість життя.

Поняття навколишнього середовища є досить сталим. Під ним розуміють всю систему елементів природного і антропогенного походження, які здійснюють на людину як безпосередній, так і опосередкований вплив. Раніше під навколишнім середовищем розуміли тільки природні фактори, потім фактори природного і антропогенного походження, але лише фізичні. На сучасному етапі в дане поняття включають і психологічні, соціальні фактори [10, с. 184].

До змісту поняття «навколишнє середовище» Модельний закон про охорону навколишнього середовища, який було прийнято Радою Європи у 1994 р., поряд з природними ресурсами (такими,

як повітря, зовнішній космос, вода, ґрунт, клімат, фауна і флора в їхній взаємодії) включив цінності, що формують створене людиною навколишнє середовище, а також якість життя і умов в тій мірі, в якій вони впливають або можуть вплинути на добробут і здоров'я людини. Поняттям навколишнього середовища охоплюються також умови побуту людини та інші об'єкти неприродного походження.

Елементи навколишнього середовища умовно поділяють на дві основні групи: природні й соціальні. В якості природних виступають всі елементи, пов'язані з географічним положенням, кліматом та іншими фізичними характеристиками регіону.

Соціальні елементи навколишнього середовища включають прояви соціального, які позначаються на умовах життя і стані здоров'я: житлові умови, мікросередовище, економічні, ідеологічні, політичні умови життєдіяльності населення. Дослідження останніх років переконливо доводять, що соціальні фактори виявляються не менш значимими, і часом, більш згубними для здоров'я людини, ніж природні.

Важливою характеристикою стану економіки і якості життя є не тільки безпека людини, а й середовища її проживання. Середовище проживання є невід'ємною частиною життя людини, від якої залежить благополуччя нашого фізичного, психологічного здоров'я, а також здоров'я нашого майбутнього покоління.

Так, з точки зору А. А. Баширової, екологічна безпека включає в себе елементи соціального характеру, оскільки збереження природного середовища розглядається не як самоціль, а через призму створення і підтримання комфортних, сприятливих умов для життєдіяльності людини, задоволення її екологічного права, права суспільства на сприятливе навколишнє середовище. На думку автора, екологічна безпека в соціальному контексті являє собою стан захищеності екологічних інтересів особистості і суспільства загалом від ризиків, які створюються антропогенними чи природним впливом на природне середовище [7, с. 283].

До речі, істотним моментом законодавства ЄС є методологічна основа оцінки небезпеки. В якості міри виміру небезпеки останні 15-20 років використовується ризик.

У навколишньому світі існує значна кількість різних ризиків, пов'язаних з виробництвом, торгівлею, рухом. Це ризики, які можна прогнозувати і якими можна управляти. Але в сучасному світі виникли нові некеровані ризики. Цей тип ризиків У. Бек визначає як результат взаємодії людини і навколишнього середовища. До числа ризиків цього типу відносяться ядерна енергія, виробництво різноманітних хімікатів, генна технологія, економічні катастрофи, викиди і відходи виробництва. На думку У. Бека, ризики – це закономірний етап розвитку суспільства, воно саме породжує їх. Вчений виділяє наступні типи глобальних ризиків:

- конфлікти, пов'язані з «вадами», які є зворотним боком «вигод», тобто викликані прагненням до збагачення техніко-індустріальні загрози (такі як озонові діри, парниковий ефект, а також непередбачувані наслідки генної інженерії і ретрансплантаційної медицини);

- руйнування навколишнього середовища і техніко-індустріальні небезпеки, обумовлені бідністю;

- загроза застосування зброї масового знищення (атомної, біологічної і хімічної), навпаки, пов'язана з надзвичайним станом під час війни (на відміну від потенційної загрози, що виходить від цієї зброї) [11, с. 76-78].

Для вирішення проблеми забезпечення екологічної безпеки необхідно обрати належний методологічний підхід, який визначає стратегію вирішення поставленого завдання. Оскільки правове регулювання повинно бути спрямоване на забезпечення гідної якості життя населення, своєчасно і конструктивно реагувати на соціальні і природні катаклізми, на глобальні виклики з боку світової спільноти, враховувати сучасні інноваційні тенденції соціально-економічного розвитку різних країн, а також всю сукупність суспільних, державних і особистих інтересів в їх балансі і взаємодії, необхідно застосовувати комплексний підхід.

Комплексний підхід забезпечує дослідження всіх умов і взаємодій відповідного явища, взаєм-

на (інтегрована) дія яких зумовлює конкретний стан цього явища. Комплексність передбачає вивчення предмета дослідження у всій багатоманітності його проявів. При цьому мається на увазі така орієнтація і така організація дослідницької або практичної діяльності, коли істотною умовою для вирішення проблеми стає органічне поєднання дій представників різних наукових дисциплін і різних сфер практики.

З урахуванням цього, насамперед важливо значну увагу приділити формуванню еколого-правової культури. Під екологічним вихованням зазвичай розуміють безперервний процес систематичного формування морально-етичних норм поведінки в навколишньому середовищі, гуманного ставлення до будь-яких представників флори і фауни. Екологічна освіта передбачає отримання спеціальних знань і практичних навичок з охорони навколишнього природного середовища, природокористування й екологічної безпеки, що реалізуються в екологічно грамотній діяльності.

Поєднання екологічного виховання й екологічної освіти з екологічною інформацією, тобто відомостями про сучасний стан навколишнього середовища й природних ресурсів, дозволяє говорити про екологічну культуру як частину загальнолюдської культури, що сприяє стійкому соціально-економічному розвитку, екологічній безпеці країни й кожної людини.

Це стосується всіх сфер життєдіяльності. Зокрема, є гостра необхідність формування еколого-правової культури працівників і роботодавців. Адже для потенційних вітчизняних працівників не так важливе ставлення компанії-роботодавця до навколишнього середовища під час вибору місця роботи. На відміну від них, для працівників і споживачів продукції і послуг західних компаній вплив виробництва на навколишнє середовище може бути вирішальним у виборі роботодавця або партнера, що стимулює фінансування екологічних програм.

Взаємодія людини з навколишнім середовищем у процесі здійснення трудової діяльності породжує необхідність правової регламентації не тільки в екологічному, а й у трудо-

вому законодавстві. Без цього неможливе комплексне і системне вирішення проблеми забезпечення екологічної безпеки. У науковій літературі такий процес відображення екологічних норм в інших галузях отримав назву «екологізація» [12, с. 61].

Сам термін «екологізація» активно використовується в законодавстві і в науковій літературі. У загальному вигляді екологізація являє собою застосування екологічного підходу до всіх без винятку явищ, фактів, подій, процесів і функцій у життєдіяльності суспільства. Це проникнення глобального завдання охорони навколишнього середовища у всі сфери суспільних відносин, домінування екологічних інтересів над економічними запитами, пріоритетне врахування екологічних імперативів у змісті правових норм, доповнення й збагачення їх природоохоронним елементом [13, с. 556].

О. М. Абаніна слушно звертає увагу на те, що в більшості юридичних праць екологізація розглядається як екологізація законодавства. Сама вчена екологізацію розуміє як процес впровадження систем правових, економічних, управлінських та інших рішень, які дозволяють забезпечити невичерпне, безперервне використання поновлюваних і раціональне використання невідновлюваних природних ресурсів для задоволення потреб нинішнього часу, без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [14, с. 202, 206].

Поділяємо позицію А. Є. Єрмолаєвої, на думку якої екологізація як найбільш широке поняття, що характеризує діяльність державних і громадських інститутів у сфері забезпечення захисту й збереження навколишнього середовища, повинна здійснюватись у рамках комплексного, системного підходу, що поднує в собі сукупність правових, організаційних, технологічних, наукових, освітніх та інших методів з метою зміни існуючої економічної і соціальної моделі країн світу [15, с. 14].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що об'ємність та масштабність екологічних проблем передбачає необхідність застосування комплексного підходу до їхнього осмислення й вирішення задля забезпе-

чення балансу економічних, екологічних і соціальних інтересів людини і суспільства.

Необхідна екологізація всіх складових процесу взаємодії природи й суспільства. Йдеться про екологічний соціум, екологічне підприємництво. Екологізація виробництва повинна стати основним шляхом до досягнення раціонального природокористування. Людина і природа повинні визнаватись як органічна єдність. Є необхідність у формуванні якісного екологічного менеджменту та системи економічного стимулювання зниження негативно впливу на навколишнє середовище.

Актуальною стає екологізація освіти як важливий напрямок діяльності держави у сфері надання освітніх послуг. Тому необхідно приділити належну увагу розвитку екологічної освіти та культури населення.

Система правового забезпечення екологічної безпеки потребує якісного розвитку не лише з допомогою правових засобів, а й організаційно-управлінських, матеріально-технічних, методологічних, які лише в комплексі зможуть забезпечити злагожену її реалізацію. Необхідний баланс економічної, екологічної й соціальної політики.

Для зближення законодавства України із законодавством ЄС у сфері забезпечення екологічної безпеки необхідний розвиток методології аналізу ризику під час оцінки й управління небезпекою.

Література

1. Стратегія національної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 26 трав. 2015 р. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

2. Заботьясь о будущем. Доклад Независимой комиссии по проблемам народонаселения и качества жизни / пер. с англ. Москва, 1998. 334 с.

3. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року: затверджені Законом України від 28 лют. 2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.

4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 черв. 1991 р.

№ 1264-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.

5. Веденин Н.Н. Экологическая безопасность как институт экологического права. *Журнал российского права*. 2001. № 12. С. 53–54.

6. Русаков М.И. Экологическая безопасность современной России (общеправовой анализ): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2006. 30 с.

7. Баширова А.А. Социальное наполнение категории «экологическая безопасность». *Вопросы структуризации экономики*. 2013. № 4. С. 283–285.

8. Якобсон А.Я., Бацион Н.В. Экологические аспекты качества жизни. *Вестник Иркутского государственного технического ун-та*. 2014. № 5 (88). С. 211–215.

9. Кимова С.З., Бахаровская Е.В., Томских М.С. Качество жизни и экологические проблемы современного общества. *Вестник Забайкальского государственного университета*. 2013. № 10. С. 38–46.

10. Замалетдинова Л.Р. Понятие и структура качества окружающей среды (экосоциологический подход). *Вестник Чувашского университета*. 2009. № 1. С. 183–189.

11. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / пер. с нем. Б. Седельника и Н. Федоровой. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 383 с.

12. Боголюбов С.А., Сулейменов М.К. Место экологического права и его структурных элементов в системе права. *Право и государство*. 2014. № 2. С. 60–65.

13. Колонтаевская И.Ф. Правовые и понятийные аспекты экологизации экономики. *Экологические и природоохранные проблемы современного общества и пути их решения: материалы XIII Междунар. науч. конф.: в 2 ч. / под ред. А.В. Семенова, Н.Г. Малышева, Ю.С. Руденко*. М.: Изд-во ЧОУ ВО «МУ им. Витте», 2017. Ч. 2. С. 555–562.

14. Абанина Е.Н. Экологизация как процесс достижения устойчивого развития. *Вестник Саратовской гос. юрид. академии*. 2018. № 3 (122). С. 201–207.

15. Ермолаева А.Е. Экологизация – основное направление государственной политики. *Вестник Самарского гос. ун-та*. 2011. № 9 (90). С. 11–15.

References

1. Strategija nacional'noi' bezpeky Ukrainy: zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26 trav. 2015 r. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
2. Zobotjas' o budushhem. Doklad Nezavisimoy komissii po problemam narodonaselenija i kachestva zhizni / per. s angl. Moskva, 1998. 334 s.
3. Osnovni zasady (strategija) derzhavnoi' ekologichnoi' polityky Ukrainy na period do 2030 roku: zatverdzheni Zakonom Ukrainy vid 28 ljut. 2019 r. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.
4. Pro ohoronu navkolishn'ogo pryrodnogo seredovyshha: Zakon Ukrainy vid 25 cherv. 1991 r. № 1264-III. *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy*. 1991. № 41. St. 546.
5. Vedenin N.N. Jekologicheskaja bezopasnost' kak institut jekologicheskogo prava. *Zhurnal rossijskogo prava*. 2001. № 12. S. 53–54.
6. Rusakov M.I. Jekologicheskaja bezopasnost' sovremennoj Rossii (obshhepravovoj analiz): avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk. N. Novgorod, 2006. 30 s.
7. Bashirova A.A. Social'noe napolnenie kategorii «jekologicheskaja bezopasnost'». *Voprosy strukturizacii jekonomiki*. 2013. № 4. S. 283–285.
8. Jakobson A.Ja., Bacjun N.V. Jekologicheskie aspekty kachestva zhizni. *Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo tehničeskogo un-ta*. 2014. № 5 (88). S. 211–215.
9. Kimova S.Z., Baharovskaja E.V., Tomskih M.S. Kachestvo zhizni i jekologicheskie problemy sovremennogo obshhestva. *Vestnik Zabajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta*. 2013. № 10. S. 38–46.
10. Zamaletdinova L.R. Ponjatie i struktura kachestva okružhajushhej sredy (jekosociologičeskij podhod). *Vestnik Chuvashskogo universiteta*. 2009. № 1. S. 183–189.
11. Bek U. Obshhestvo riska. Na puti k drugomu modernu / per. s nem. B. Sedel'nika i N. Fedorovoj. Moskva: Progress-Tradicija, 2000. 383 s.
12. Bogoljubov S.A., Sulejmenov M.K. Mesto jekologicheskogo prava i ego strukturnyh jelementov v sisteme prava. *Pravo i gosudarstvo*. 2014. № 2. S. 60–65.
13. Kolontaevskaja I.F. Pravovye i ponjatijnye aspekty jekologizacii jekonomiki. Jekologicheskie i prirodohrannye problemy sovremennogo obshhestva i puti ih reshenija: materialy XIII Mezhdunar. nauch. konf.: v 2 ch. / pod red. A.V. Semenova, N.G. Malysheva, Ju.S. Rudenko. M.: Izd-vo ChOU VO «MU im. Vitte», 2017. Ch. 2. S. 555–562.
14. Abanina E.N. Jekologizacija kak process dostizhenija ustojchivogo razvitija. *Vestnik Saratovskoj gos. jurid. akademii*. 2018. № 3 (122). S. 201–207.
15. Ermolaeva A.E. Jekologizacija – osnovnoe napravlenie gosudarstvennoj polityki. *Vestnik Samar-skogo gos. un-ta*. 2011. № 9 (90). S. 11–15.

ON THE URGENCY TO CHANGE THE METHODOLOGICAL APPROACH TO ENSURE THE ENVIRONMENTAL SAFETY

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mails: vyshnsv@ukr.net, vyshnvm@ukr.net

Purpose: to consider the concept of the environmental safety by analyzing scientific literature and environmental legislation and to justify the urgency to change the methodological approach to its ensuring.

Research methods: analysis, synthesis, generalization, comparison, etc. **Results:** the nature of the environmental safety is generalized and the urgency to change the methodological approach to its ensuring is substantiated. **Discussion:** the urgency to ensure a balance of economic, environmental and social interests of human and society.

To solve the problem of the environmental safety, it is necessary to choose the appropriate methodological approach, which determines the strategy for solving the problem. Since legal regulation should be aimed at ensuring a decent quality of social life, timely and constructive responding the social and natural disasters, global challenges from the world community, taking into account modern innovative trends in socio-economic development of different countries, as well as the whole social, state and personal interests in their balance and interaction, it is necessary to apply the integrated approach.

It is concluded that the volume and scale of environmental problems imply the urgency to apply an integrated approach to their understanding and solution to ensure a balance of economic, environmental and social interests of human and society.

It is necessary to green all the components of the process of interaction between nature and society. We are talking about an ecological society, ecological entrepreneurship. There is an urgency to form a qualitative environmental management and economic incentive system to reduce the negative impact on the environment.

The greening of education as an important area of state activity in the field of educational services, the formation of environmental and legal culture are becoming relevant.

The system of legal ensuring the environmental safety needs qualitative development by means of legal and also organizational and administrative, material and technical, methodological means which only in a complex will be able to ensure its coordinated realization. A balance of economic, environmental and social policies is needed.

Keywords: environmental safety; greening; environment; global risks; threats to the environmental safety; methodological approach.